

О постанку цркве манастира Сисојевац и њеном ктитору

ВЛАДИСЛАВ РИСТИЋ

Црква Преображења манастира Сисојевца налази се у месту Сисевцу, 18 km у ваздушној линији источно од Ћуприје, на десној обали реке Црнице, у њеном горњем току (сл. 1). Манастирски храм постаје пре 1398. године, када се први пут у Србији као духовник спомиње монах Сисоје, коме се обично приписује улога ктитора и по коме је манастир добио име. Повељом монахиње Јевге-

није издатој у манастиру Жупањевцу 1. августа 1398, великој лаври Св. Атанасија на Атосу враћа се земља у Тргу у Парафиновом броду, која је неправилно била дата духовнику Сисоју.¹

¹ С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912, 496-497.

Сл. 1 Црква манастира Сисојевац (јужни изглед)

Fig. 1 Église du monastère de Sisojevac, vue du sud

Сл. 2 Сисојевац - план и подужни пресек (по Ђ. Бошковићу)

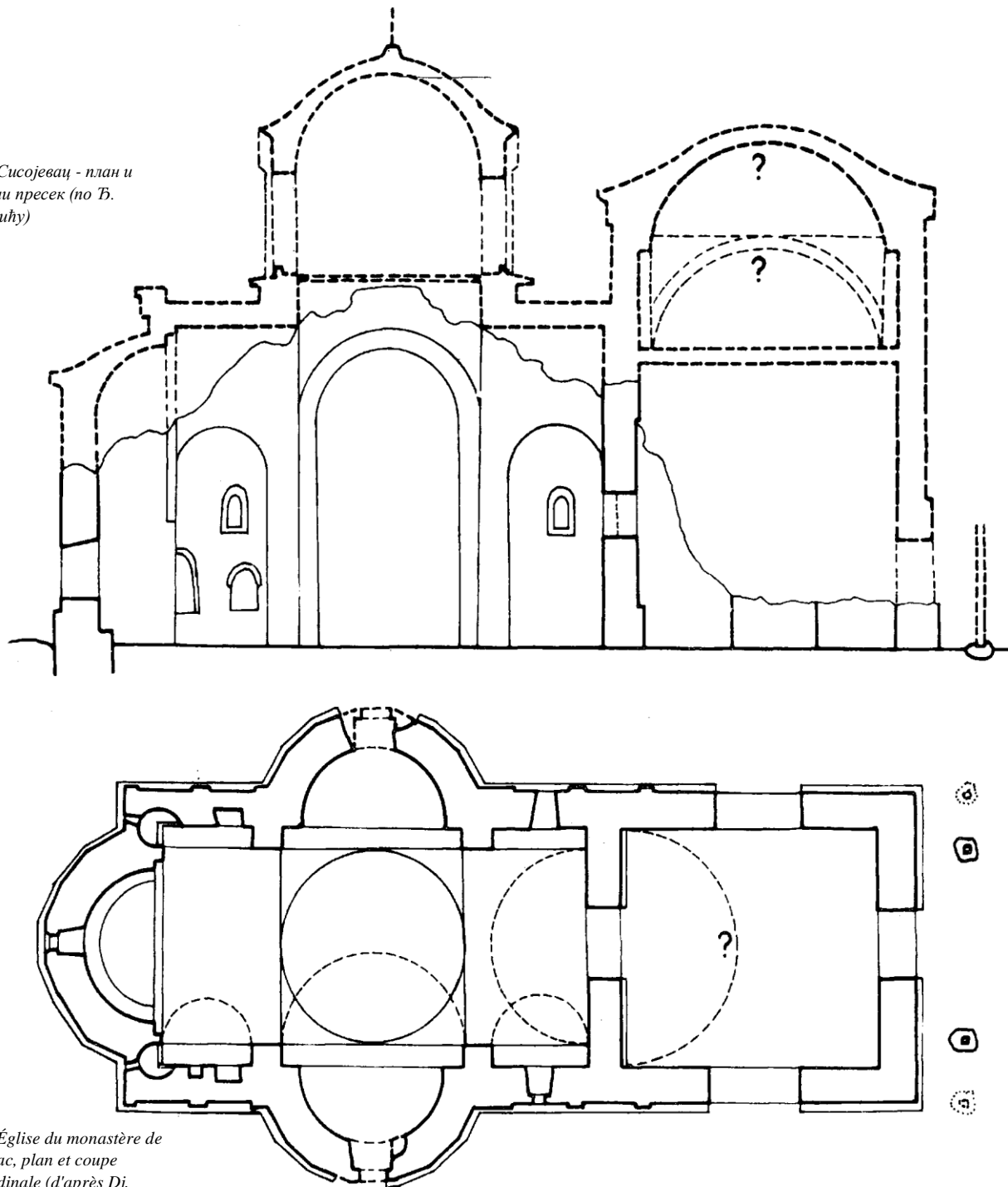

Fig. 2 Église du monastère de Sisojevac, plan et coupe longitudinale (d'après Dj. Boškovic)

Ни у једном писаном историјском извору Сисоје се не спомиње као ктитор. По његовом имену манастир је први пут забележен почетком XVI века, кад у Москву долази старац Јоаникије ради милостије (... **НЗ СЫСОЕВЯ МОНАСТЫРА**).² У грамати московског великог кнеза Василија Ивановича од 24. јула 1509. године записано је да у манастиру Преображења Спасовог **ПРѢДНЫ НГУМЕН СЫСОН ЛЕЖИТЪ**.³ Много касније, у грамати патријарха Арсенија III Чарнојевића, од 25. маја 1689, наводи се Сисојевац на Црници као раванички метох (**МЕТОХ СИСОЕ НА ЧРВНИХ**).⁴ У више докумената из 1878. године, поводом неуспелих покушаја обнове запустелог манастира, појављује се и назив Сисевац, па чак и Свиштовац!⁵ Монах Сисоје, по свој прилици један од синита⁶, као угледни духовник у Моравској Србији, налазио се неко време,

² Забелешка о доласку у Москву Јанићија, старца манастира Преображенског, у Кучајни, Споменик СКА XXXIX (1903) 18; уп. И. Руварац, *О кучајнским манастирима по записима*, Старинар VI (1889) 35 (позива се на **Сношеніѣ Росіи съ восшокомъ I, 19**), В. Петковић,

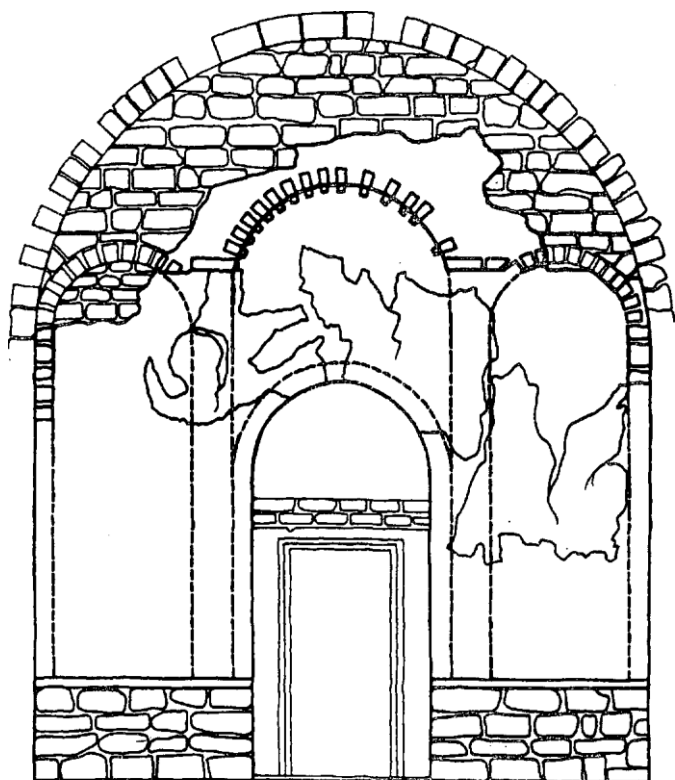
Преглед црквених споменика кроз повесницу српског наро-да, Београд 1950, 297.

³ *Забелешке о томе: шта је куда послато на име милостије*, Споменик СКА XXXIX (1903) 19; уп. И. Руварац, *О кучајнским манастирима*, 35.

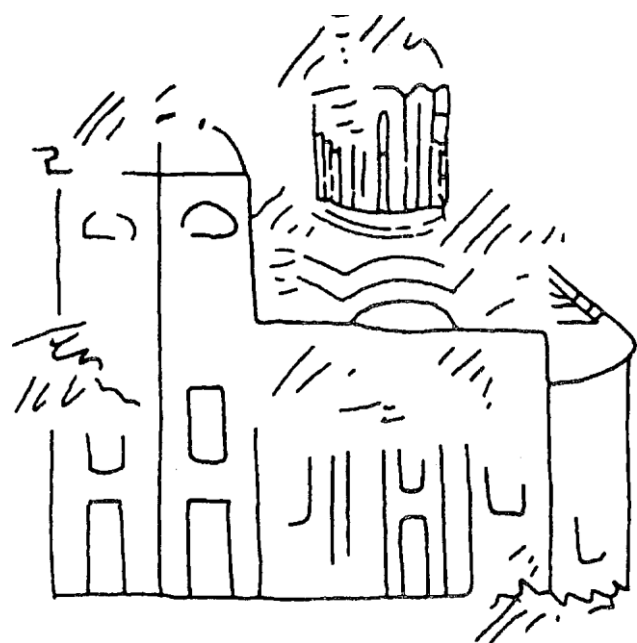
⁴ *Писмени споменици*, Летопис Матице српске, књ. 80, Нови Сад 1848, 66; уп. И. Руварац, *О кучајнским манастирима*, 35 (са погрешним датирањем грамате у 1679. годину - у извору јасно стоји **Ѧ. Ѧ. П. Ѧ. = 1689**, а не **Ѧ. Ѧ. Ѧ. Ѧ.**)

⁵ С. Милеуснић, *Прилог прошлости манастира Сисојевац*, Гласник Друштва конзерватора Србије 10 (1986) 118-120.

0 1 2 3 4 5m,

Сл. 3 Предлог реконструкције изгледа западног зида цркве манастира Сисојевац (источни зид припрате)
Fig. 3 Église du monastère de Sisojevac, projet de reconstit-tion du mur occidental du naos soit du mur oriental du narthex

Сл. 4 Ктиторски модел Сисојеваца (по Ђ. Бошковићу)

Fig. 4 Modèle de l'église de Sisojevac, présenté par le ktitor (d'après Dj. Bošković)

током две последње деценије XIV и почетком XV века, на челу манастира у којем је био сахрањен и из којег је зрачио његов култ. Изгледа да раније саграђена баштинска црква тек после Сисојевог доласка прераста у манастирски храм. Стилске одлике њене архитектуре говоре о могућности њеног датирања у рани период моравског градитељства (пре боја на Косову 1389).

Одавно је Петар Петровић Покришкин приметио да су „апсиде Сисојевца седмостране и без колонета“, истакавши тако нека од битних стилских својстава која ово здање опредељују у бочни, паралелни ток раног развитка моравске архитектуре, заједно са низом скромније грађених триконхоса у средњовековној Петрушкој области.⁷ Црква је у плану триконхос сажете варијанте уписаног крста, са симетричним наосом (три травеја по дужини), куполом над средњим простором и истовремено грађеном припратом с бочним пролазима на северној и јужној страни. Проскомидију и ђаконикон образују дубоке полукружне нише засведене полукалотами, смештене у саме углове развијеног светилишта. Уз полукруг олтарске апсиде је камени банак за седење. Апси-де су изнутра полукружне, споља седмостране. Припрата има квадратну основу (сл. 2). Фасаде су рашчлањене помоћу лезена, које образују високе, плитке слепе аркаде на подужним зидовима. Лезене се ослањају на плитак спољашњи сокл, који обухвата целу грађевину. Једноставан, троаркадни систем у касновизантијској форми „тријумфалног лука“,⁸ био је, сасвим сигурно, примењен на западној фасади цркве, односно источном зиду припрате (сл. 3). Испод кровног венца тече крупан аркадни фриз на једноставно профилисаним конзолама. Распон слепих аркада одговара шири-ни страница апсиде, тако да се оне ломе под тупим углом тачно на њиховим саставима. Једноделни,

⁶ Таква могућност је много вероватнија од честе помисли у литератури да је реч о бившем хиландарском игуману истог монашког имена. Забуну је направио И. Руварац, погрешно наводећи да је 1381. године био у Хиландару игуман Сисоје, позивајући се на свечану обнову помињања српских ктитора у манастиру Хиландару, уписану у *Романов типик* (вид. *О куцајинским манастирима*, 35). Међутим, у овом извору помен хиландарског игумана јеромонаха Сисоја потиче из 1353. године и веома је тешко због знатног временског растојања поистоветити светогорског игумана са духовником истог имена у Моравској Србији, уп. V. Jagić, *Tipik Romanov. Rukopis nekoč hilendarski, sada berlinski*, *Starine JAZU V* (1873) 5 и 6 (где између осталог, јасно стоји година $\text{С} \text{В} \text{Ж} \text{А} = 1353$) Реч је, очигледно, о двојници различитих монаха који су у преп. Сисоју Великом, ученику св. Антонија, пронашли свој монашки узор.

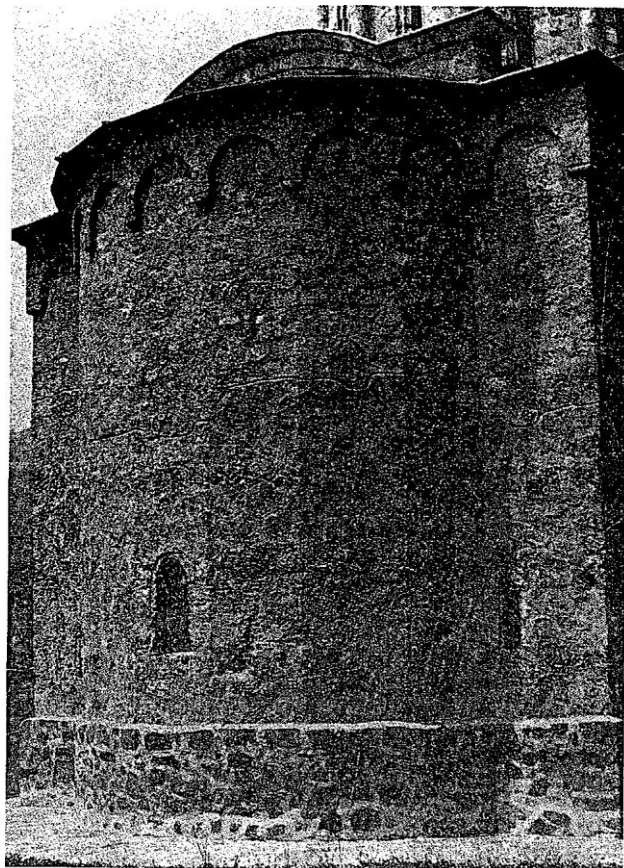
⁷ П. Покришкинъ, *Православная церковная архитектура XII-XVIII стол. вь нынѣшнемъ Сербскомъ Королевствѣ*, С. Петербург 1906, 68. О бочном току раног развитка моравске архитектуре, В. Ристић, *Моравска архитектура*, Крушевац 1996, 72-78 и црт. 5.

⁸ Према прихватиљивој термиолошкој подели коју предлаже S. Ćurčić, *Articulation of Church Facades During the First Half of the Fourteenth Century. A study in the relationship of Byzantine and Serbian architecture*, Византијска уметност почетком XIV века, Београд 1978, 19, 21.

веома узани прозорски отвори завршени су полукружно. Оптерећење куполе примали су преко пандантифа прислоњени лукови и сводови подупрти масивним пиластрима. Тамбур је споља био вишестран, са прислоњеним колонетама на саставима страница и лучним системом испод таласастог венца судећи по драгоценом цртежу временом потпуно ишчилелог ктиторског модела који је давно урадио и објавио Ђурђе Бошковић.⁹ Према Бошковићевом цртежу, изнад припрате се налазио спрат олакшан широким, лучно завршеним отворима, у функцији куле звоника (сл. 4). Само у соклу, црква је зидана каменом и речним облацима. Остали зидови и сводови грађени су тесаницима сиге. Фасаде су биле омалтерисане и у целини осликане. Њих је од атмосферилија штитио посебно конструисан трем, од којег је сачувано неколико камених стопа са жлебовима за насађивање дрвених стубова.¹⁰

Развитак плана цркава у Петрушкој области после Лешја (саграђеног између 1355. и 1360), Св. Николе у Извору и Петруше, којима припадају Сисојевац, Св. Петка у Извору и Намасија, показује неколико заједничких одлика.¹¹ Основну тежњу обележава постепено формирање издуженог наоса у комбинацији с триконхосном схемом и напуштање светогорског програмског модела, раније запаженог у иконографији простора Дренче, Лешја и Петруше. Истовремена изградња припрате укључених у јединствен план карактеристична је и за поједине сажете моравске триконхосе што припадају главном току раног развитка (Наупара, Велуће, Лазарица). Уосталом, сви триконхоси у Петрушкој области настали после Лешја и Петруше, са изузетком Раванице, имају сажету или упрошћену варијанту плана. Супротно од репрезентативно грађених раних моравских цркава, у Петрушкој области постоји тенденција ка повећавању простора западног травеја, што се непосредно одразило на постепено образовање, у кратком временском размаку, све већих коефицијената односа дужине и ширине наоса схваћеног у архитектонском смислу (код Сисојевца 1,60, Св. Петке у Извору 1,96 и Намасије 2,07). То је и вероватни редослед постанка ових цркава.¹² Анализирајући план Сисојевца, Радослав Прокић је уочио типично прелазно решење од светогорског ка моравском моделу олтарског простора засебна одељења проскомидије и ђаконикона своде се на веома дубоке полукружне нише засведене полукалотома, постављене симетрично у саме углове светилишта.¹³ Ова чињеница несумњиво опредељује већу старост цркве у односу на каснија зрела моравска стилска решења чију парадигму представља план Лазарице. Тако би Сисојевац морао бити саграђен после Петруше, а пре Лазарева придворице, односно пре 1377/78. године.¹⁴

Поред карактеристика у плану, на закључак о грађењу Сисојевца можда и деценију пре Лазарице, указују остали елементи архитектуре, пре свих седмостране апсиде, веома ретке у српској средњовековној архитектури у целини (сл. 5). Своје

Сл. 5 Сисојевац - седмострана олтарска апсида (детал)

Fig. 5 Sisojevac - abside heptagonale du sanctuaire, détail

облике апсиде Сисојевца највероватније дугују седмостраној олтарској апсиди Лешја родоначелника петрушких триконхоса. Поред Лешја, Сисојевца и најстарије градитељске фазе Лепенца код Бруса (реч је о започетом моравском здању чија је градња прекинута па настављена, изгледа,

⁹ Ђ. Бошковић, *Белешке са путовања*, Старинар (трећа серија) VIII-IX (1933/34) 283, сл. 9 (горе лево). За архитектуру Сисојевца, вид. В. Ристић, *Моравска архитектура*, 230, са старијом литературом у нап. 114.

¹⁰ Увидом на терену (августа 1997), уочили смо да су четири првобитне камене стопе испред западног улаза у цркву извађене (!?) и разбацане унутар старе манастирске трпезарије, док су оне на северној страни припрате још увек на свом месту.

¹¹ В. Ристић, *Моравска архитектура*, 40-42 (за датирање Лешја, са старијом литературом у нап.), 72-78.

¹² Исто, 72.

¹³ Р. Прокић, *Средњовековна архитектура Петрушке области*, Крагујевац 1986, 84. Вид. В. Ристић, *Моравска архитектура*, 55-57.

¹⁴ Година 1377/78. је *terminus post quem* за грађење Лазарице, вид. Ђ. Стричевић, *Хронологија раних споменика моравске школе*, Старинар, н. с. V-VI/1954-1955 (1956) 117-120, уп. В. Ристић, *Лазарица и Крушевачки град*, Београд 1989, 34.

Сл. 6 Сисојевац - два слоја фресака у ђаконику

Fig. 6. Sisojevac - deux couches de fresques du diaconicon

тек по обнови Пећке патријаршије), седмострану олтарску апсиду имала је и Богородица Градачка у Чачку, као исход темељне обнове Страцимировог храма, обављене око средине XIV века. Облик седмостране апсиде више се не јавља у моравској архитектури, укључујући и корпус млађих моравских задужбина, поуздано саграђених после 1389.

године.¹⁵ Истовремено грађена припрата, с оба бочна пролаза и улазом на западу, блиска је по

¹⁵ О седмостраним апсидама раних моравских цркава, В. Ристић, *Место Богородице Градачке у развоју моравске архитектуре*, Зборник Народног музеја XXVI (Чачак 1996) 33-44 и црт. у прилогу.

типу припрати Лазарице. Посматрано у процесу стилског развитака, сасвим узан камени сокл Сисојевца претходи нешто сложенијим облицима са једноставном профилацијом у виду торуса (Лепенац, Раваница). Тек се на Лазарици као стилски зрело решење образује профилисано масивно камено постоље, што грађевини даје чврстину и појачава утисак стабилности. У млађем раздобљу моравске архитектуре профили сокла се усложњавају, постајући предмет најделикатније уметничке обраде (Каленић, Ресава, Враћевшница). И систем рашчлањавања фасада са крупним аркадним фризом, по моравском начелу: *једна страница -једна слепа аркада*, јавља се на Сисојевцу као последица раног развитака другостепене пластике са почецима под кровним венцем куполе Липовца уз Дренчу и Лешје једног од најстаријих моравских триконхоса.¹⁶ Најзад, за рани период моравске архитектуре до 1389. године типичне су спратне конструкције изнад припрата појединих моравских задужбина (Наупара, Сисојевац, Велуће, Нова Павлица, Лазарица). С обзиром на то да зидови у западним деловима Наупаре, Сисојевца и Велућа сигурно нису имали отворе који би омогућили визуелну комуникацију из простора на спрату, не може се говорити о катихуменама. Њих је било једино у оквиру спратних целина изнад припрата Нове Павлице и Лазарице. Ваља нагласити да спратне конструкције изнад припрата, са катихуменама или без њих, у моравској архитектури после 1389. године уопште не постоје.¹⁷ Постоје очигледно да архитектура цркве манастира Сисојевца временски претходи градитељским замислима оствареним на Лазаревој придворици.

Поткрепљујући сопствено мишљење да Сисојевац првобитно није био грађен као манастирски храм, Ђорђе Стричевић је изнео вероватноћу „да је Сисојевац саградио онај исти властелин за чијег је духовника Сисоје можда дошао из Хиландара, као што је то у XIV веку био чест случај”.¹⁸ Ова Стричевићева претпоставка покренула је Р. Прокића на размишљање о Црепу Вукославићу као ктитору. Закључак се наметнуо сам по себи. У Петрушкој области најпре би Цреп могао бити тај властелин за чијег је духовника Сисоје дошао из Хиландара. Одатле следи, без обзира на то што највероватније не стоји могућност Сисојевог доласка из Хиландара, да је овај угледни монах био духовник Вукославића, а не владарске породице Лазаревић, како се то често подразумевало без убедљивијих доказа.¹⁹ Одиста је Цреп као владе-лин од угледа, уз то и врсни војсковођа (победник над Турцима у боју на Дубравници 1380/81), уживао приврженост кнеза Лазара, о чему сведоче познати писани историјски извори.²⁰ Имао је поседе у горњем и средњем току Црнице, управо на подручју на којем је саграђена црква манастира Сисојевца.²¹ Стога се сасвим основано претпоставља да је после смрти оца Вукослава, као водећи феудалац у Петрушкој области, саградио цркву на својој баштини. Сисојевац је и по димензијама највеће здање у овој области, са изузетним распо-

ном куполе, наравно уколико се изузме оближња Раваница као владарска задужбина, подигнута, према наводима у обема раваничким повељама, на земљи коју је кнез Лазар купио од петрушке властеле Црепа и Југа.²² На значај храма указује и банак за седење уз полукруг олтарске апсиде. Примећено је да овај архитектонски детаљ наводи на мисао о грађевини намењеној за епископско седиште.²³

Није познато колико је времена протекло од подизања цркве до настанка првог слоја живописа са крстовима и биљним мотивима на белој позадини у олтарском простору (сл. 6), а колико још до постављања другог, млађег слоја фресака, којем су припале данас потпуно нестале представе ктитора са моделом цркве и световног портрета на западном зиду. За разлику од Владимира Петковића који је описао сисојевачки живопис у време кад су се фигуре на западном зиду наоса могле боље уочити и који је сматрао „да је горњи слој израђен брзо после доњег”,²⁴ Војислав Ј. Ђурић је друкчије мислио. Сматрао је да храм дуго има привремено сликарство у олтару, док млађи слој фресака датира после 1402. године, узимају-

¹⁶ Вид. В. Ристић, *Моравска архитектура*, 154-155.

¹⁷ После 1389. године позната су само потпуна куполна решења или покривање припрата калотама, поред најједноставнијих начина пресвфавања подужно постављеним полуобличастим сводовима ослоњеним на конструкцију бочних зидова, понекад с ојачавајућим луковима, вид. В. Ристић, *Моравска архитектура*, 165-173.

¹⁸ Ђ. Стричевић, *Два варијетета плана црква моравске архитектонске школе*, Зборник радова Византолошког института 3 (Београд 1955) 218.

¹⁹ Р. Прокић, *Средњовековна архитектура*, 32, 82. Уп. нап. 6.

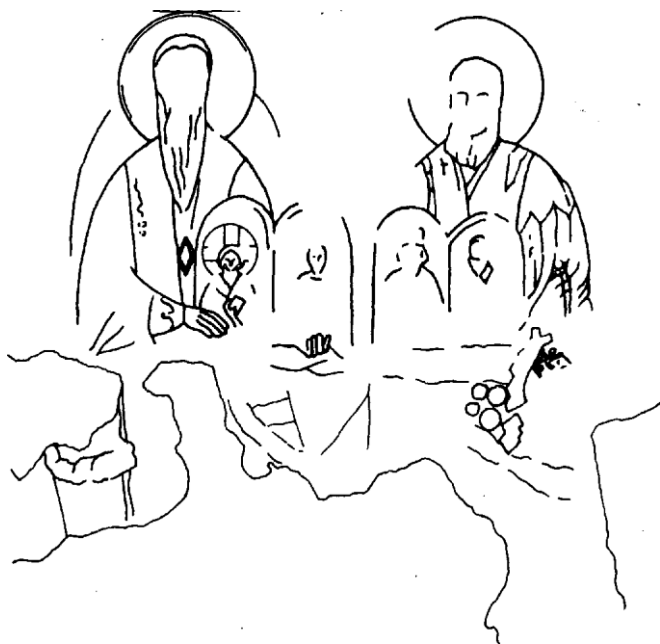
²⁰ Повеља кнеза Лазара „братау мојему Црепу”, рукопис под бр. 71 у манастиру Хиландару (репродукован у В. Ристић, *Моравска архитектура*, 281/сл. 72); уп. А. Соловјев, *Једно суђење из доба кнеза Лазара*, Архив за правне и друштвене науке, књ. XXV, бр. 3 (1929) 188-197; потпуно издање текста повеље, Р. Михаљчић, *Прилог српском дипломатару. Даровнице властелске породице Вукославић*, Историјски гласник 1-2 (1976) 104-105; такође вид. Лазареву повељу којом светогорском манастиру Великој лаври даје села и имања у Петрушкој области, С. Новаковић, *Законски споменици*, 495. За бој на Дубравници, вид. Р. Прокић, *Средњовековна архитектура Петрушке области*, 123-124 (посебан прилог са изворима и литературом о овом догађају).

²¹ На основу анализе граница петрушког властелинства, уп. Р. Прокић, *Средњовековна архитектура*, 49, 51, 82; занимљиво је да се у наведеној грамати патријарха Арсенија Чарнојевића из 1689. године (уп. нап. 4). близу имена манастира Сисојевца као топоним јавља **ЦРЪПОВЪ ВЪННОГРАД**.

²² *Споменица о шестој стогодишњици манастира Раванице*, Београд 1981, 257; С. Новаковић, *Законски споменици*, 769.

²³ Р. Прокић, *Средњовековна архитектура*, 84, мада само постојање банак за седење у олтару не подразумева обавезно епископску катедру.

²⁴ В. Петковић, *Преглед*, 297.

Сл. 7 Сисојевац - св. Стефан Нови и св. Јаков Праведни (?), на западном зиду

Fig. 7 Sisojevac - saint Etienne le Jeune et saint Jacques le Juste (?), mur occidental du naos

ћи, према Петковићевом опису, да се на западном зиду налазио портрет деспота Стефана.²⁵ Међутим, у опису фигура на западном зиду, уз име деспота Стефана, В. Петковић ставља знак питања.²⁶ Његова идентификација игумана Сисоја са моделом цркве такође није поуздана, јер се ослањала на уобичајено мишљење о личности ктитора.²⁷ Без обзира на то што Сисоје однекуд долази највероватније за духовника породице Вукославић, не стоји ни Прокићева алтернатива да су на западном зиду били приказани Цреп и Сисоје, први као ктитор, други као духовник.²⁸ Уколико је био приказан као ктитор, Цреп је могао бити насликан само уз портрет владара, а не духовника, што би одговарало познатој иконографији моравских ктиторских композиција.²⁹ Под претпоставком да је млађи слој фресака настао до 1389. године, Црепов ктиторски портрет био би приказан уз фигуру кнеза Лазара.³⁰ Поред нејасне хронологије за оба слоја фресака, у целини проблема стоји и однос млађег сликарства према раваничком, са којим су више пута уочене знатне иконографске, па и извесне стилске сродности. Закључивања у том смислу сводила су се на паралеле са најочува-нијим сисојевачким фрескама представама светих ратника у јужној конхи.³¹ Ове паралеле, ма колико добро уочене, ипак нису довољне за сигурно датирање сисојевачког сликарства после раваничког, јер оно, поред осталог, својим колоритом нарочито честом употребом светлозелених тонова, делимично одражава и лирске тенденције моравског сликарства најраније у живопису Нове Павлице. Наравно, сасвим је могуће да је временски размак између постављања двају слојева фресака био дужи и да млађи живопис Сисојевца

настаје после осликовања Раванице, што би подразумевало период приближно од 1387. до 1398. године. Реч је о временском раздобљу од претпостављеног завршетка вишегодишњег осликовања Раванице до првог помена духовника Сисоја у Србији.³² Тешко решиви проблеми хронологије које поставља сисојевачки живопис у целини, не доводе у питање основаност претпоставке о Црепу као првом ктитору.³³ По свој прилици, Цреп је саградио цркву на својој баштини и предузео да се постави привремени живопис са крстовима и моравским биљним мотивима на белој позадини у олтару, како би било могуће вршити богослужење. Међутим, програм млађег слоја фресака у западном травеју храма сасвим одражава чин заснивања општежића и намену манастирске цркве, указујући, самим тим, на каснију улогу и удео духовника Сисоја. Велики хришћански подвижници и оснивачи киновија, као и страдалници у време иконоборства, били су

²⁵ В. Ј. Ђурић, *Византијске фреске у Југославији*, Београд 1974, 99; уп. С. Радојчић, *Старо српско сликарство*, Београд 1966, 185.

²⁶ В. Петковић, *Преглед*, 297.

²⁷ Исто.

²⁸ Р. Прокић, *Средњовековна архитектура*, 32.

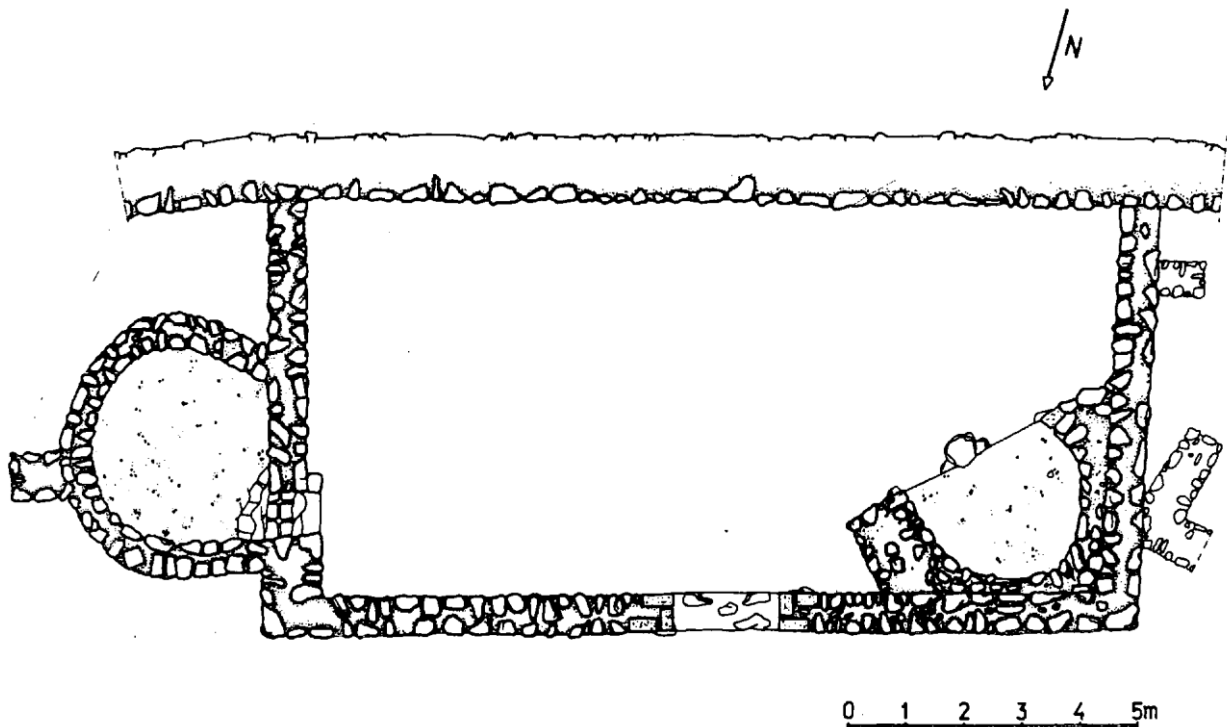
²⁹ Уколико ктитор није владар, у моравским ктиторским композицијама обавезно је присуство владара или владарског пара, као у Велућу, Руденици, Наупари, Копорину, Каленићу и сл. У извесним случајевима, као у Руденици и вероватно Каленићу, ктиторски модел не држи прави ктитор, него владар, што као теоретску могућност не треба искључити ни кад је реч о Сисојевцу, вид. В. Ристић, *Моравска архитектура*, 72, нап. 144.

³⁰ Можда заједно са кнегињом Милицом, судећи према наивном опису сисојевачких фресака раваничког архимандрита Рафаила из 1878. године, који је уочио крунисани владарски пар (?). Без икаквог основа мисли да је реч о Стефану Првовенчаном са супругом („А у цркви ликови светаца, лик Св. краља Стефана првовенчаног и Краљице, уобште у свом месту цело неповређено стоји“), вид. С. Милеуснић, *Прилог прошлости манастира Сисојевца*, 120. Уколико је одиста био насликан владарски пар, што је данас немогуће проверити и у шта сумњамо, у време постанка Сисојевца то су једино могли бити портрети кнеза Лазара и кнегиње Милице. Они су, иначе, увек сликани у пару (Раваница, Велуће), чак и постхумно (Љубостиња); за Љубостињу вид. најновије тумачење: Б. Цветковић, *О династичкој слици Лазаревића у манастиру Љубостињи и проблему датованања љубостињског живописа*, Саопштења, књ. XXVII-XXVIII (1995-1996) 67-68 (мисли да је и Миличин портрет на западном зиду припрате насликан, као и Лазарев, постхумно).

³¹ В. Ј. Ђурић, *Византијске фреске*, 99, са старијом литературом о овом проблему у белешци 135 на стр. 224.

³² Исто, 92-95 и уп. нап. 1.

³³ У писаним историјским изворима Цреп се последњи пут спомиње 1381. године у другој раваничкој повељи (Врднички препис), што не значи да није живео и после тог времена, уп. С. Новаковић, *Законски споменици*, 769. Међутим, тешко је веровати да је као ктитор могао бити приказан уз портрет кнеза Стефана Лазаревића, односно после 1392/93. године.

Сл. 8 План остатака трпезарије манастира Сисојевац

Fig. 8 Plan des restes du réfectoire au monastère de Sisojevac

насликани како би представљали узор новооснованом монашком братству на челу са игуманом Сисојем. Још увек се на јужном делу западног зида наоса препознаје св. Стефан Нови, са икономдиптихом у левој руци и представом Христа у попрсју на њој. Одмах до њега је фигура непознатог светитеља, такође са икономдиптихом у рукама, кога је В. Петковић идентификовао као св. Јакова Праведног³⁴ (сл. 7). Осим њих, Петковић је забележио и два споменута световна портрета (укупно четири фигуре на оба дела западног зида, од шест колико је, без сумње, било насликано).³⁵ Ослањајући се на Петковићево препознавање светитеља, може се са доста извесности прихвати-ти да су међу пет данас тешко оштећених фигура великосхимника на јужном зиду западног травеја наоса биле насликане и фигуре св. Теодосија Киновиарха, св. Јефимија Великог и св. Саве Јерусалимског.³⁶ Постаје јасно да после изградње и постављања старијег слоја фресака у олтару, првобитно баштинска црква (придворица ?), заслугом духовника Сисоја, у непознато време по успостављању општежића добија намену манастирског храма и млађи слој живописа. Међутим, према распореду плана и осталим елементима стила у контексту раног развитка моравске архитектуре, црква је морала бити саграђена током седме или почетком осме деценије XIV века.

Судећи по називу и подацима из познијих писаних историјских извора, Сисојеве заслуге за манастир биле су вишеструке. Као духовник и игуман, он је могао предузети послове од великог значаја, који су уследили свакако пре коначног живописања цркве, као што су подизање манастирског обзића са кулама, изградња конака и трпезарије (сл. 8), па тако постати други ктитор.³⁷ Сисојеве велике заслуге за манастир у време када је био игуман, и касније, после упокојења, када се ода-

гле вековима ширио његов култ, сасвим су заклониле податке о најстаријој историји манастирске цркве и њеном првом ктитору.^{38*}

* Цртежи и фотографије из документације Народног музеја у Крушевцу: сл. 2 црт. арх. Ксенија Шуловић (по Ђ. Бошковићу); сл. 3, 4 (по Ђ. Бошковићу), 7 и 8. црт. реконструкција (с аутором) и арх. снимак трпезарије арх. Наташа Миладиновић; сл. 1, 5 и 6 снимци аутора.

³⁴ В. Петковић, *Преглед*, 297. Јаков Праведни, како га је препознао Петковић, могао би бити светитељ који се слави 21. марта по старом календару (св. Јаков, епископ и исповедник) или 24. марта (преп. Јаков Исповедник), обојица пострадали у време икоборства, уп. Еп. Николај, *Охридски пролог*, Београд 1961, 215, 223-224. Иначе, није нам позната ни једна представа св. Јакова у средњовековном живопису с атрибутом „праведни“.

³⁵ Сасвим сигурно, на западном зиду наоса било је насликано укупно шест фигура, по три лево и десно од улаза. Представе световног портрета (владара!) и фигуре са ктиторским моделом морале су бити на делу западног зида према северу.

³⁶ В. Петковић, *Преглед*, 297.

³⁷ Остаци манастирске трпезарије откривени су у археолошкој кампањи Завода за заштиту споменика културе из Крагујевца, којом је руководио мр Димитрије Мадас (припрема публикације резултата археолошких истраживања на простору манастира Сисојевац). Од раније је био сачуван до извесне висине и део манастирског обзића с улазним кулама, док је данашњи конак у целини саграђен на старим темељима, по пројекту мр Радослава Прокића.

³⁸ У западном травеју наоса посебно су означена два првобитна гробна места једно уз јужни, друго уза северни зид. Једно је без сумње некадашњи гроб преподобног игумана Сисоја, док је у другом гробу најпре могао бити сахрањен први ктитор, према изнетим претпоставкама, Цреп.

Fondation de l'église du monastère de Sisojevac et son ktitor

VLADISLAV RISTIĆ

L'église du monastère de Sisojevac, dédiée à la Transfiguration, se trouve dans le village de Sisevac, sur la rive droite de la Crnica, dans le cours supérieur de celle-ci, à 18 kilomètres en ligne droite de la ville de Čuprija. Cette église se vit ajouter un monastère avant 1389, année où fut mentionné pour la première fois le moine Sisoés, en tant qu' ecclésiastique-confesseur c'est à lui que l'on attribue habituellement le rôle de ktitor et c'est son nom qui fut donné au monastère. Cependant, dans aucune source historique écrite il n'est désigné comme fondateur de l'église, mais seulement comme ecclésiastique-confesseur ou higoumène.

Les caractéristiques du style de l'église nous permettent de la situer à une époque antérieure, de toute façon avant la bataille de Kossovo (1389). En plus de celles du plan (le sanctuaire étant conçu, du point de vue des besoins liturgiques, dans le style transitoire), d'autres éléments aussi nous portent à conclure que l'église de Sisojevac aurait pu être construite même une décennie avant celle de Lazarica (1377/78): ce sont surtout les absides heptagonales que l'on ne retrouve plus dans le bassin de la Morava après 1389, l'absence de cathécumènon, autrefois aménagé à l'étage, au-dessus du narthex. Il devient certain que l'église fut bâtie au début de la huitième ou dès la septième décennie du XIVe siècle.

Sont pertinentes certaines suppositions déjà faites sur Crep Vukoslavić en tant que premier ktitor de l'église de Sisojevac et sur Sisoés en tant qu' ecclésiastique appartenant à la famille des Vukoslavić. Après la mort de son père Vukoslav, Crep, en tant que feudataire en vue dans la région de Pétrus a pu élever une église sur les terres qu'il avait héritées. Il possédait des domai-

nes dans les cours moyen et supérieur de la Crnica, précisément sur le territoire où se trouve actuellement l'église de Sisojevac qui, après le monastère de Ravani-ca, était l'édifice le plus grand et le plus imposant de la région de Pétrus. Les problèmes en matière de datation, que pose l'ensemble du décor peint de Sisojevac, y compris la couche la plus ancienne de peintures du sanctuaire contenant des croix et des motifs végétaux sur fond blanc, ne mettent pas en question, eux non plus, le bien-fondé de la supposition selon laquelle c'est Crep qui fut le ktitor de l'église.

La fondation présumée de Crep - église domaniale (ou palatine)- ne devint église monastique qu'après l'arrivée de Sisoés dans la région de Pétrus et l'instauration de la vie cénobitique. A en juger par le nom de l'église et par les sources historiques écrites, il est clair que les mérites de Sisoés quant à l'établissement du monastère avaient été multiples. En tant qu' ecclésiastique-confesseur et higoumène, il pouvait entreprendre des travaux de grande importance pour le monastère, tels que construction des murs d'enceinte, des bâtiments d'habitation et du réfectoire, et devenir ainsi ktitor, lui aussi. Il ne faut pas exclure sa part dans l'exécution de la seconde couche de peintures de Sisojevac, dont le programme dans la travée occidentale du naos révèle nettement le caractère conventuel de l'église. Le rôle que Sisoés a tenu dans le monastère de son vivant, aussi bien qu'après sa mort, lorsque son culte se propagea autour de ce monastère pour durer pendant des siècles et qu'il éclipsa totalement l'histoire la plus reculée de l'église et de son premier ktitor.